

TIJORAT BANKLARDA SOLIQ TO'LOVLARI BO'YICHA MAJBURIYATLAR XISOBI

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Sobirova Farangiz Yuldosh qizi

tel: 90 041-71-17;

Bugungi kunda mamlakatimizda bank-moliya tizimi iqtisodiy rivojlanishning asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, uning samarali faoliyat yuritishi davlat byudjeti tushumlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, tijorat banklari faoliyatida soliqlarni to'g'ri hisoblash va o'z vaqtida to'lash majburiyatlari ularning moliyaviy barqarorligi va davlat oldidagi javobgarligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS), xususan, IAS 12 (Income Taxes) talablari asosida tijorat banklarida soliq majburiyatlari hisobini tashkil etish ularning moliyaviy hisobotlarining to'g'riligini, investorlarga, davlat organlariga va boshqa manfaatdor tomonlarga taqdim qilinadigan ma'lumotlarning haqqoniyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tijorat banklarida soliqqa oid majburiyatlarni noto'g'ri hisoblash yoki hisobotlarda aks ettirmaslik bank faoliyatida huquqiy, moliyaviy va imijiy xavflarga olib kelishi mumkin.

Mazkur tezis ishida tijorat banklarida soliq to'lovlari bo'yicha majburiyatlar hisobini tashkil etishning nazariy asoslari, amaldagi huquqiy me'yorlar, amaliyotdagi mavjud muammolar hamda ularni hal etish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirib o'tiladi. Asosiy e'tibor, tijorat banklari tomonidan davlat byudjetiga to'lanadigan asosiy soliqlar — foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), xodimlar daromadidan ushlab qolinadigan jismoniy shaxslar daromad solig'i va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblarni yuritish jarayoniga qaratiladi.

Tijorat banklarining soliq majburiyatlari bu — bank faoliyati natijasida davlat oldida yuzaga keladigan majburiy moliyaviy to'lovlar bo'lib, ular bankning moliyaviy natijalarida bevosita aks etadi. Soliq majburiyatlarini hisobga olishning asosiy maqsadi — bankning aniq

soliq bazasini shakllantirish, soliqqa tortiladigan asosni to'g'ri belgilash, soliq summasini hisoblash va belgilangan muddatlarda to'lovlarni amalga oshirishdan iborat.

Banklarda soliq majburiyatlari hisobini tashkil etishda:

- O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi,
- O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari,
- Moliyaviy hisobotning milliy va xalqaro standartlari,
- Tijorat bankining ichki buxgalteriya siyosati asos bo'lib xizmat qiladi.

Ayniqsa, IAS 12 (Income Taxes) standartida soliq majburiyatlarini tan olish, hisobga olish va hisobotlarda aks ettirish tartiblari ko'rsatilgan bo'lib, bu xalqaro tajribani o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Tijorat banklari faoliyatida quyidagi asosiy soliq turlari mavjud:

-Yuridik shaxslar foyda solig'i — bankning sof moliyaviy natijalari asosida hisoblanadi.

-Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) — bank ko'rsatadigan ayrim xizmatlar bo'yicha hisoblanadi.

-Jismoniy shaxslar daromad solig'i (JShDS) — xodimlarga to'lanadigan ish haqi va boshqa to'lovlar bo'yicha ushlab qolinadi.

-Ijtimoiy soliq — bank xodimlari uchun hisoblanadigan ijtimoiy to'lovlar.

-Aksiz solig'i (agar tegishli faoliyat amalga oshirilsa).

Ushbu soliqlar bo'yicha banklarda hisob-kitoblar yuritish uchun maxsus buxgalteriya hisobi schyotlari va analitik hisob tizimi joriy etilgan bo'lib, ular orqali soliq majburiyatlari va budjetga to'lovlar nazorat qilinadi.

Amaliyotda tijorat banklarida soliq hisobida uchraydigan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

-Soliq qonunchiligidagi tez-tez o'zgarishlarni buxgalteriya tizimida aks ettirishdagi qiyinchiliklar.

-Soliq hisobini yuritishda zamonaviy avtomatlashtirilgan dasturiy ta'minotdan yetarli darajada foydalanilmasligi.

-Foyda solig'i va boshqa soliqlar bo'yicha kechiktirilgan soliqlarni (deferred tax) hisoblash va aks ettirishda yetarli tajribaning yo'qligi.

-Ichki va tashqi audit tekshiruvlarida aniqlanadigan hisobdagi xatoliklar va ularni bartaraf etish muammolari.

Tijorat banklarida soliq majburiyatlari hisobini yanada mukammallashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni tavsiya etish mumkin. Soliq hisobini yuritishda xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etish. Soliq hisob-kitoblarini avtomatlashtirilgan dasturiy vositalar asosida amalga oshirish, inson omilini kamaytirish. Bank xodimlari uchun soliq hisobi va huquqiy asoslar bo'yicha doimiy malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish. Soliq hisobida aniqlikni oshirish maqsadida ichki nazorat va audit tizimini kuchaytirish. Kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlarini aniq hisoblab chiqish, bu orqali moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablar asosida tayyorlanishini ta'minlash.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston tijorat banklarida soliq majburiyatlarini hisobga olishda quyidagi jihatlar asosiy rol o'ynaydi:

✓ Moliyaviy hisobot sifatiga ta'siri — bank moliyaviy natijalarida soliq majburiyatlari to'g'ri aks ettirilmasa, foyda, aktivlar va kapital ko'rsatkichlari noto'g'ri shakllanadi, bu esa hisobot ishonchliligini pasaytiradi.

✓ Davlat byudjeti tushumlariga ta'siri — banklar yirik soliq to'lovchilar bo'lgani sababli ularning soliqqa oid hisob-kitoblaridagi xatolar davlat moliyaviy barqarorligiga ham salbiy ta'sir qilishi mumkin.

✓ Bankning moliyaviy barqarorligi va obro'si — to'lanmagan yoki noto'g'ri hisoblangan soliqlar bank uchun moliyaviy jarimalar va sud-huquqiy muammolarni keltirib chiqaradi.

So'nggi yillarda ba'zi tijorat banklarida soliq auditlari natijasida qo'shimcha soliqlar hisoblab chiqarilgan hollarda banklarning yillik foydasi 5–10% gacha kamaygani kuzatilgan. Dunyo amaliyotida tijorat banklarida soliq majburiyatlarini boshqarishda bir nechta ilg'or yondashuvlar mavjud. AQSh banklari (masalan, JPMorgan Chase, Citibank) soliq majburiyatlari hisobi bo'yicha maxsus "tax risk management" bo'linmalarini tashkil qilgan, bu bo'linmalar moliyaviy hisobot tayyorlashdan oldin soliqqa oid barcha risklarni

baholab chiqadi. Yevropa banklari (masalan, Deutsche Bank, HSBC) xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga to'liq mos keluvchi avtomatlashtirilgan soliq hisobi tizimlarini joriy etgan. Rossiya banklari Rossiya Markaziy banki talablari asosida soliq majburiyatlarini hisobga olishda "1C:Bank" kabi zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanadi.

Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklari ham soliq hisobida xalqaro tajribalardan foydalanib, avtomatlashtirish va risklarni boshqarish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rishi zarur. Tijorat banklarida soliq majburiyatlarini boshqarish tizimini yaratish — bu tizimda soliq hisob-kitoblari, to'lovlar muddatlari, nazorat mexanizmlari, kechiktirilgan soliqlar hisobini yuritish modullari bo'lishi kerak. Avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini keng joriy etish — masalan, bankning ERP tizimlari bilan integratsiyalashgan soliq modullarini yaratish. Soliqqa oid xavf-xatarlarni baholash va ularni minimallashtirish — muntazam ichki audit, risk monitoring va compliance (moslik) jarayonlarini yo'lga qo'yish. Malaka oshirish va tajriba almashish — bank xodimlari uchun xalqaro tajribalarni o'rganish bo'yicha seminarlar, treninglar tashkil etish. Moliyaviy hisobotlarda shaffoflikni oshirish — soliq majburiyatlari bo'yicha to'liq va aniq ma'lumotlar aks ettirilgan hisobotlarni tayyorlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. B
ahodirovich, X. B. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TIJORAT BANKLARI FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISH. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, 1(3), 271-277.
2. I
slomjon o'g'li, R. M. (2024). TIJORAT BANKLARI FAOLIYATINI TASHKILIY-HUQUQIY JIHATDAN SHAKLLANTIRISH VA UNING YURIDIK TAHLILI. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 3(29), 498-505.
3. M
uxlisaxon, Y., & Teshaboyev, J. Q. (2025). O'ZBEKISTONDA TIJORAT

BANKLARINING MOLIYAVIY RESURSLARINI TAHLIL QILISH. *Modern education and development*, 25(5), 243-249.

4.

B

ustonovna, J. Z. (2024). TIJORAT BANKLARIDA BANK MARKETINGGI VA MIJOZLAR ISHLASHNING INNOVATSION STRATEGIYALARI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(08), 102-108.